

12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ, DEMOKRASİ ve TÜRK BASINI *

Hazırlayan: *Burhan KURŞUN*

(*BurhanKursun@hotmail.com*)

İnsanlığın varoluşundan beri karşılıklı saygı esasına dayanan eşitlikçi hak arayışı ve bu çerçevede binlerce yıl gerçekleştirilen bireysel ya da kollektif düzeydeki (sınıfsal/ulusal) mücadelelerin sonucunda, eski bir kavram olan “*DEMOKRASİ*” kavramı; Avrupa Kıtası’nın Reform, Rönesans ve Aydınlanma dönemlerinden günümüze kadar düşünürler tarafından ele alınarak, *akılcılık-eşitlik-doğal haklar* gibi üç ana kavram çerçevesinde yeniden şekillendirildi. Bu noktada akla gelen ilk soru; “*Demokrasi kavram olarak nedir, ne anlam ifade etmektedir?*” olmalıdır.

Tarihte ilk olarak eski Yunanlılar tarafından; hem kendi toplumlarındaki “*Tek Adam İdaresi*”ne yani Mutlakiyet ya da Dikta rejimlerine hem de Doğu Dünyası’nın despotik idare usulü ve ideolojisine karşı; “*demos (halk)*” ve “*krates (iktidar)*” kelimelerinin birleştirilmesi ile meydana getirilen “*Demokrasi*” kavramı ve ideolojisi; “*halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi, el erki*” gibi anlamlara gelmektedir.¹

Eski Yunan toplumunun idari mekanizması olan “*Kent-Devlet*”lerinde uzun bir süre *idari ideoloji* olarak varlığını sürdüren “*Demokrasi*”; bir süre sonra yaşanan tarihsel gelişmelere bağlı olarak yerini “*Tek Adam İdaresi*”ne bıraktı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Avrupa Kıtası’nın *siyasi, askeri ve sosyo-ekonomik* açıdan dönüşüm ve yeniden oluşum dönemleri olarak adlandırabileceğimiz Reform, Rönesans, Aydınlanma dönemlerinden günümüze kadar “*Demokrasi*” kavramı ve ideolojisi düşünürler tarafından yeniden ve sıkça gündeme getirilerek işlendi. Buradan yola çıkılarak, “*Demokrasi*” kavramının ve ideolojisinin tamamen “*Batı Kimliği*”ne haiz olduğu düşüncesini ifade edilebilir. Fakat, böyle bir ifade de bulunurken; “*Modern Demokrasi*”nin tarihsel gelişim aşamasının “*Batı Dünyası*”nda ne denli sancılı bir süreç

---

* “Yazımızda genel olarak demokrasi kavram ve ideolojisi, Türk demokrasisi, darbe, 12 Eylül 1980 darbesi ve Türk basını üzerine genel bir değerlendirmede bulunulmaya çalışılmıştır.”

¹ *Kurul:* İsmail PARLATIR – Nevzat GÖZAYDIN – Hamza Zülfiyar – Tezcan AKSU – Seyfullah TÜRKMEN – Yaşar YILMAZ; “*Demokrasi*”, *Türkçe Sözlük*, C. I, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1988, s.552; Ayr. Bkz: İhsan SEZAL; *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*, Birlik Yayınları, Ankara, Şubat 1981, ss. 43-46; Server TANİLLİ; *Devlet ve Demokrasi-Anayasa Hukukuna Giriş*, Adam Yayınları, İstanbul, Kasım 2002, ss. 29-31.

olduğunu ve bu dünyanın oluşumunda önemli bir unsur ya da faktör olduğunu göz ardı etmemeliyiz.

“*Modern Demokrasi*” kavramının ve ideolojisinin, sosyo-siyasal alanda etkin bir düşünce ve hareket olarak ortaya çıkmasında; “*1789 Fransız İhtilali*” ve “*Amerikan Bağımsızlık Hareketi*” gibi iki önemli kırılma noktası ile 1830 ve 1848 İhtilalleri gibi siyasal gelişmelerin yanı sıra “Kapitalist Ekonomi Sistemi”nin gelişmesi de önemli bir rol oynamaktadır.² Bu denli önemli tarihsel gelişmeler doğrultusunda ve uzunca bir zaman eriminde akılcılık-eşitlik-doğal haklar gibi üç ana kavram çerçevesinde yoğrularak şekillendirilen “Demokrasi” kavramının ve ideolojisinin; bazı özgünlükleri kendi bünyesinde meydana getirerek içsel ve mantıki bir bütünlük meydana getirdiğini burada ifade etmek gerekmektedir. Burada bahsettiğimiz içsel-mantıki bütünlük, “Demokrasi” kavram ve ideolojisinin temel özgünlükleri ya da ilkeleri olarak görülmektedir ki, bunları;

- Halkın iradesini geçici sürelerle olmak üzere temsil eden hükümetlerin anayasal güvenceler altında seçimle işbaşına gelmesi ve yine seçimle üstlendikleri geçici temsili hükümlerlik makamından ayrılması (yürütme erki),
- Anayasal güvence altında idari ve her türlü baskıdan muaf bir biçimde, belirli aralıklarla, gizli oy, açık tasnifle seçimlerin gerçekleştirilmesi,
- Partilerin ve adayların seçim faaliyetlerini yine anayasal güvence ve haklar çerçevesinde, hiçbir kısıtlayıcı engel teşkil edilmeksizin serbestçe gerçekleştirmesi,
- Halkın genel iradesi sonucu geçici süreline seçilenlerden meydana gelen Meclis ya da Meclisler’in halkın adına temsili olarak yasama yetkisine haiz olmaları,
- Siyasi olarak halkın hükümlerlik yetkisini geçici olarak devrettiği seçilmiş hükümet mekanizmasının üzerinde yine halkın iradesiyle seçilen ve halkın adına mevcut temsili hükümet ve organlarını denetleme temsiline haiz olan bir muhalefet faktörünün mevcut olması,

---

² SEZAL, a.g.e., s. 44, 45.

- Demokrasi ideolojisinin temel dayanağı olan vatandaşlara, bir kısmı doğal (yaşam, sağlık, okuma vb.) ve bir kısmı da bireysel/toplumsal olan hakların hiçbir kısıtlamaya uğramaksızın ve anayasal güvenceye tabi bir biçimde tanınması,
- Demokrasinin merkezinde yer alan üç kavramdan biri olan “Eşitlik” kavramına uygun olarak, yine anayasal düzenlemelerle güvence altına alınmış olan eşitlikçi bir yargı ya da bir başka deyişle adalet mekanizmasının kurulması

gibi kısaca açıklayabiliriz.³

Bir toplumda ya da devlet mekanizmasında “Demokrasi” kavramı ve ideolojisinin egemen siyasi ideoloji olduğundan bahsedebilmek için yukarıda belirttiğimiz ilkelerin sosyo-siyasal yaşamda etkin bir halde bulunmaları gerekmektedir. Fakat bu ifade bizlere, “Demokrasi” kavram ve ideolojisinin, dünya genelindeki her yerde aynı düzey ve biçimde algılandığını ya da aynı biçimde uygulama alanı bulduğunu düşündürmemelidir. Çünkü, diğer birçok unsur gibi “Demokrasi” kavram ve ideolojisi de dünya genelinde hâkim olan farklı kültürlerin ve toplumsal iç dinamiklerin etkisiyle merkezde “Demokrasi İlkeleri” olmak üzere siyasi yaşamda farklı idari sistemlerle bütünleşmiş durumdadır. Söz konusu bu duruma en uygun olarak verilebilecek örnekler ise; ABD, Fransa ve İngiltere’dir. Her biri farklı idari mekanizmalara haiz olan bu devletlerin, idari mekanizmalarının esasını “Demokrasi” kavram ve ideolojisi oluşturmaktadır. Nitekim, XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın ilk yarısında dünya üzerinde siyasi mekanizmalarının esasını demokrasi kavramı ve ideolojisinin oluşturduğu ABD, Fransa ve İngiltere haricinde, tam manada demokratik olarak nitelendirebileceğimiz bir başka devlet ya da siyasi mekanizma bulunmuyordu. İkinci dünya savaşı sonrasında ise iki kutuplu dünya düzeninde revize edilen ya da yeni kurulan birçok devlet Batı Dünyası’nın bu ilk demokrasi örneklerinin bünyelerinde barındırdıkları çeşitli özellikleri benimseyerek kendi kültür ve toplumsal dinamikleri çerçevesinde demokrasinin esas olduğu farklı siyasi mekanizmalar ve demokrasi felsefeleri geliştirdiler. Bu topluluk ve devletlerden biride *Türkiye Halkı ve Türk Demokrasisi*’dir. Burada sorulması gereken önemli soru; “*Türk Demokrasisi nedir, nasıl gelişmiştir?*” olmalıdır.

---

³ SEZAL, a.g.e., s. 44, 45.

Türk Demokrasisi'nin kökenlerini, bir önceki devirde, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümlanlık devrinde aramak gerekmektedir. Tarihte ilk kez 1808 yılında imzalanen ve Sened-i İttifak adı ile anılan bir belge Türk tarihinde bir hakanın, sultanın ya da padişahın mutlak egemenliği üzerinde mikro alanda da olsa kısıtlayıcı bir etki meydana getiriyordu. Gereçekte, Sened-i İttifak imza edilmesine rağmen hiçbir zaman tam olarak Sultan II. Mahmud tarafından uygulanmadı. Daha sonraki süreçte, İmparatorluk'un içine düştüğü siyasi-askeri-ekonomik kaos ortamı ve bu kaotik ortamın sosyal yapılara etkileri, İmparatorluk'un mevcudiyetinin muhafazası ve içine düştüğü kaotik ortamdaki kurtarılması için çeşitli uygulama ve düzenlemeleri beraberinde getirdi. Bu uygulama ve düzenlemeler gerçekte İmparatorluk'un modernleşme süreci ile paralel bir seyir izlemektedir. Özellikle Sultan III. Selim'in hükümlanlık devrinde başlayan köktenci-tepeden modernleşmeci süreç, daha sonra gelen padişahlar tarafından da büyük oranda benimsenerek devam ettirildi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Türk Demokrasisi'nin mihenk taşlarından biri olarak kabul edilen ve anayasal düzen gelişiminde önemli bir esas olarak kabul gören; Sultan II. Mahmud'un hükümlanlık devrine ait Sened-i İttifak'ı daha sonraki tarihsel süreç içerisinde -tabiki dış güçlerinde çeşitli alanlardaki baskısı ile- Sultan I. Abdülmecid'in hükümlanlık devrinde ilki 1839 yılında ikincisi de 1856 yılında olmak üzere iki önemli resmi belge ya da başka bir deyişle ferman izledi ki bunlar: Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı idi. Özellikle, 1839 tarihli Tanzimat Fermanı, Türk Demokrasisi'nin gelişiminde önemli bir mihenk taşıdır ve beklide uygulanması açısından da Sened-i İttifak'dan daha önemlidir. Söz konusu ferman ile artık Osmanlı sultanı, kendi gücünün üzerinde, onunda tabi olduğu bir anayasal gücün mevcudiyetini kabul etmiş bulunuyordu. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ise 1839 Tanzimat Fermanı'nın biraz daha genişletilmiş bir benzeriydi.⁴

Türk Demokrasisi'nin gelişim devresi, yukarıda da görüldüğü üzere XIX. yüzyılda başlamış ve günümüzde de bu gelişimini sürdürmektedir ki, demokrasi kavram ve ideolojisi zaten zaman içerisinde siyasal mekanizmaların ve bu mekanizmaların başında bulunan unsurların etkisiyle gelişimini sürekli bir biçimde ya ileriye ya da bazen geriye doğru sürdürmektedir.

---

⁴ Fahir ARMAOĞLU, **XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007, ss. 218-227; 257-260; Ayr. Bkz.: Sina AKŞİN, **Kısa Türkiye Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Şubat 2010, ss. 23-34; Kemal H. KARPAT, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, Timaş Yayınları, İstanbul, Şubat 2010, ss. 17-75; Niyazi BERKES, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, (Basım Tarihi Yok), ss. 87-119; 163-241.

XIX. yüzyıl içerisinde ortaya çıkan ve Jön Türk Hareketi olarak adlandırılan Aydın-Bürokrat-Asker kimliğine haiz siyasal hareketinde etkisi ile 1876 yılında Sultan II. Abdülhamid'in hükümlanlık devrinde "Mutlak Monarşi" düzeninden "Anayasal Monarşi" düzenine geçilmesi ile bir nevi bugünkü İngiltere tarzı bir demokratik düzen siyasal mekanizmanın esasını oluşturdu. Fakat bu "Anayasal Monarşi" dönemi Osmanlı siyasi mekanizmasında varlığını yaklaşık iki yıl kadar sürdürebildi. 1878 yılına gelindiğinde Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Anayasası'nın yani Kanun-i Esasi'nin kendisine tanıdığı yetkiye dayanarak Meclis-i Ali'yi süresiz olarak tatil etti ve İmparatorluk'un yönetimini yeniden tek elde birleştirdi. Söz konusu bu durum siyasal yaşamda Türk Demokrasisi'nin gelişim aşaması için otuz yıl sürecek bir durgunluk dönemini beraberinde getirdi. Tabi ki Sultan II. Abdülhamid'in niçin böyle bir tutum sergilediğini ve despotik bir yönetimi benimsediğini konumuz bakımından burada tartışacak değiliz.⁵

Otuz yıllık İstibdat Dönemi, gerçekte beraberinde kendisine duyulan tepkileri de getirdi. Jön Türk Hareketi bu dönemde büyük bir baskı altında tutulmaya çalışılsa da, hızla gelişti ve "Anayasal Monarşi"ye duyulan inanç, özlem daha da kuvvetlendi. Nitekim yıl 1908 yılına geldiğinde çeşitli tarihsel gelişmelerinde etkisiyle Jön Türk Hareketi'nin en önemli kollarından biri olan Selanik merkezli İttihad ve Terakki Cemiyeti liderliğinde askeri karaktere haiz bir ihtilal başladı ve bu ihtilal aynı yıl Sultan II. Abdülhamid'in "Anayasal Monarşi"yi yeniden kurmasıyla sonuçlandı. Böylece otuz yıllık kesintiye uğrayan "Türk Demokrasisi"nin gelişim aşaması yeniden canlandırılmış oldu.⁶

Türk Demokrasisi'nin gelişim aşaması, 31 Mart 1909 olayları ve sonrasında İttihad ve Terakki Partisi'nin diktaya varacak biçimde kurduğu idare, I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele gibi siyasi-askeri nedenlerden ötürü 1923 yılında resmen Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar sağlıklı bir gelişim gösteremedi.

Cumhuriyet Dönemi'nde, "Demokrasi" kavram ve ideolojisi; yeni kurulan siyasi mekanizmanın esası olarak kabul edildi ve yüz yıllık bir sancılı geçmişi olan "Türk Demokrasisi"nin en rahat gelişim aşaması olarak görülebilecek ve günümüzde de devamlılığını sürdüren dönem başladı. Fakat, mevcut tarihsel koşullar 1923-1945 yılları

⁵ Armaoğlu, a.g.e., (2006), ss. 507-516; 592-595; Ayr. Bkz.: İlhan, F. AKIN, **Siyasi Tarih (1870-1914)**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1983, ss. 119-140; 179-192; BERKES, a.g.e., ss. 265-331.

⁶ Armaoğlu, a.g.e. (2006), ss.600-611; Ayr. Bkz: AKIN, a.g.e., ss. 192-198; BERKES, a.g.e., s. 394-399.

arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili yaşama izin vermediği için, söz konusu dönemde, "Türk Demokrasisi"nin gelişimi kısıtlı bir düzeyde ilerleme gösterdi.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise, yani 1945 yılı itibariyle Türkiye'de "Demokrasi"nin temel ilkelerinin ön gördüğü gibi çok partili yaşama geçildi ve 1950 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerle de Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923-1950 yılları arasını kapsayan ve "Tek Parti (CHP) Dönemi" olarak adlandırılan dönemi Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile sona erdi.⁷ Yazımızın ilk sayfalarında belirtmiş olduğumuz asgari düzeydeki bir demokrasi için gerekli demokrasi ilkeleri böylelikle tam anlamıyla uygulama ortamına kavuşmuş oldu.

Türk Demokrasisi'nin gelişim aşamalarına bakılırsa genellikle Fransız Modeli'nin örnek alındığı görülür. Özellikle bir önceki dönemde, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümlerlik devrinde, 1908 yılında kurulan ikinci anayasal monarşinin yani bizim değişimizle II. Meşrutiyet'in ilanda ve bu tarihten sonraki demokratik hareketlerde itici güç olarak başta askeri yapılanma olmak üzere asker-bürokrat-aydın üçlüsünden oluşan bir ittifak zümresinin etkin olduğu görülmektedir.

1908 yılında gerçekleşen askeri-toplumsal olaylar sonucunda siyasi alanda meydana gelen değişim kimi tarihçi, siyasetçi ve aydın tarafından ihtilal, kimileri tarafından darbe olarak nitelendirilmiştir. İşte tam da bu nokta "Türk Demokrasisi" için her zaman etkin bir unsur olarak varlığını koruyan, "asker" ya da "ordu" faktörü çıkmaktadır.

Cumhuriyet Dönemi'nde, özellikle 1945 sonrasında çok partili aşama geçilmesi ile en az asgari düzeyde kurulmaya çalışılan demokratik düzen, beraberinde bu demokratik düzenin kurucusu ve koruyucusu olan "asker" ya da "ordu" faktörünün Tek Parti Dönemi'ne oranla siyasi arenada mevcut düzenin koruyucusu olma niteliğinden ötürü daha faal bir halde bulunmasını beraberinde getirdi. Söz konusu bu durum; "Türk Silahlı Kuvvetleri"nin bazı dönemlerde ülkenin geleceği, birliği ve mevcut demokratik düzenin korunması amacıyla "Askeri Müdahale"de bulunmasını sağladı.

Türk Demokrasisi; Cumhuriyet Dönemi'nde;

---

⁷ Tefik ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi – 1950'den Günümüze*, İmge Kitabevi, Ankara, Eylül 2008 , ss. 13-27; Cemil KOÇAK, "*Siyasi Tarih (1923-1950)*", *Türkiye Tarihi*, C. IV (Çağdaş Türkiye 1908-1980), Ed. Sina AKŞİN, Cem Yayınevi, İstanbul, Ekim 2008, ss. 192-193.

- 27 Mayıs 1960 (Fiili Müdahale),
- 12 Mart 1971 (Muhtıra ve Hükümetin, Düşmesi)
- 12 Eylül 1980 (Fiili Müdahale),
- 28 Şubat 1998 (Muhtıra ve Hükümetin Düşmesi),
- 27 Nisan 2007 (Muhtıra)

tarihlerinde olmak üzere, “Türk Silahlı Kuvvetleri”nin demokratik düzeni korumak adına gerçekleştirdiği iki doğrudan müdahale ve hükümet değişikliği, iki muhtıra ve baskı sonucu hükümet değişikliği ve bir de etkisiz kalmış olan e-muhtıra müdahalesi olmak üzere beş “Askeri Müdahale” ya da başka bir deyişle “Darbe” ile karşı karşıya kaldı.⁸ Burada akla gelen soru “Darbe nedir?” ve “Darbe ile Demokrasi arasındaki ilişki nedir” olmalıdır.

Türk Dil Kurumu, “Darbe” terimini; “Bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik yollardan yararlanarak hükümeti istifa ettirmek veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirmek işi olarak açıklamaktadır ki, bu açıklamadaki “rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirmek işi” tanımı “Darbe” teriminin aynı zamanda “İhtilal” ve “Devrim” terimlerini de kapsadığını bizlere göstermektedir.⁹ Peki “Darbe” yukarıda belirttiğimiz nitelikte bir eylemin adı ise “Demokrasi” ile ilişkisi nedir veyahut nasıldır?

Darbe ile Demokrasi arasındaki ilişki ters orantılıdır. Çünkü, yazımızın başında belirttiğimiz asgari düzeydeki demokrasi ilkeleri, “Darbe” sonucunda geçici süreyle de olsa ortadan kaldırılmakta ve “Demokrasi” kavram ve ideolojisinin gelişim aşamasını sekteye uğratmaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Türk Demokrasisi’nde gerçekleşen radikal “Darbe”ler, 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahaleleri’dir. Bu görüşü ifade ederken sadece bu iki darbe sonrasında anayasal alanda köklü bir değişikliğe gidilerek

---

⁸ Bkz: Feroz AHMAD, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayınları, İstanbul, Nisan 2010; Ayr. Bkz: KARPAT, **a.g.e.**, ss. 179-355; Hikmet ÖZDEMİR, “*Siyasi Tarih (1960-1980)*”, **Türkiye Tarihi**, C. IV (Çağdaş Türkiye 1908-1980), Ed. Sina AKŞİN, Cem Yayınevi, İstanbul, Ekim 2008, ss. 227-280; Sina AKŞİN, **a.g.e.**, ss. 231-289.

⁹ Kurul: İsmail PARLATIR – Nevzat GÖZAYDIN – Hamza ZÜLFİKAR – Tezcan AKSU – Seyfullah TÜRKMEN – Yaşar YILMAZ, “*Darbe*”, **Türkçe Sözlük**, C. I (A-J), Türk Dil Kurumu, Ankara, 1988, s. 529.

yeni anayasa metinlerinin hazırlandığını; 12 Mart 1971, 28 Şubat 1998 ve 27 Nisan 2007 askeri müdahalelerinden sonra ise sadece mevcut anayasa metinleri üzerinde değişikliklere gidildiğini belirtmek gerekmektedir.

Türk Demokrasisi tarihi boyunca sürekli inişli çıkışlı bir gelişim göstermiştir ve nitekim göstermeye de devam etmektedir. Konumuzun esası açısından şunu ifade etmeliyiz ki, 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi, gerçekleşen diğer bütün askeri müdahale ya da başka bir deyişle darbeler içerisinde en radikal düzeyde olanıdır.¹⁰

Darbe'nin gerçekleştirilebilmesi ve meşruiyetinin sağlanması için bazı koşulların siyasi ve sosyo-ekonomik hayata hakim olması gerekmektedir ki, bu koşullar sonucunda oluşan ortam genellikle “KAOS” ya da “ANARŞİ” olarak adlandırılmaktadır. 12 Eylül 1980 Darbesi öncesinde de ülke genelinde siyasi ve sosyo-ekonomik alanda büyük çaplı anarşi hakim bulunuyordu. Ülkede faili meçhul cinayetler, suikastler, kahve taramaları vb. sosyal olaylar; hızla yükselen enflasyona bağlı olarak gün geçtikçe kötüye evrilen ekonomik koşullar ve siyasi alanda uzlaşmaz bir üslup ile hareket eden siyasi partilerin -özellikle Cumhurbaşkanlığı seçimleri esnasında-¹¹ sergiledikleri siyasi kriz ya da kaos ortamı söz konusu kaos ya da anarşi ortamını daha da katlanılmaz bir hale getiriyordu.

Yukarıda belirttiğimiz koşullar altında 12 Eylül 1980 tarihinde saat 04:00'da Türk Silahlı Kuvvetleri, dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in öncülüğünde emir-komuta zincirine tabi olarak, ülkenin içinde bulunduğu kaos ve anarşi durumunu ortadan kaldırmak ve siyasi yaşama çeki düzen vermek amacıyla müdahalede bulundu.¹² Bu askeri müdahale; demokrasi esaslı siyasi mekanizmanın, 1980 yılından

---

¹⁰ Söz konusu süreçte Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman DEMİREL'in başbakanlığında bulunduğu hükümet ve Türkiye Büyük Millet Meclisi, MGK tarafından feshedildi, çeşitli sendika ve derneklerin faaliyetleri durduruldu ve ülkenin genelinde sıkıyönetim ilan edildi. 1973 yılında bazı değişikliklere uğrayan ve yine bir askeri darbe sonrası hazırlanmış olan 1961 Anayasası da MGK tarafından yürürlükten kaldırıldı ve Türk siyasal yaşamının sil baştan şekillendirildiği baskıcı bir askeri dönem (1980-1983) başladı. Bkz: Resmi Gazete, “VII. Numaralı Bildiri”, Ayr. Bkz: 12 Eylül 1980 AKŞİN, a.g.e., s. 275; Hıfzı TOPUZ, **100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi – Davalar, Hapisler, Saldırıları, Faili Meçhul Cinayetler ve Holdingler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 139.

¹¹ 22 Mart 1980 tarihinde görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Fahri KORUTÜRK'ün yerini alacak, yeni Cumhurbaşkanı'nın yapılan bütün oturumlara rağmen partiler arası uzlaşma sağlanamaması, daha doğrusu kasten yürüttükleri uzlaşmaz tutum nedeniyle bir türlü seçilemedi ve bu dönem zarfında Cumhurbaşkanı makamına, anayasanın ilgili maddesi uyarınca bir Adalet Partili olan TBMM Başkanı İhsan Sabri ÇAĞLAYANGİL vekâlet etti.

¹² Resmi Gazete, 12 Eylül 1980; Milliyet Gazetesi, 12 Eylül 1980, Hürriyet Gazetesi, 12 Eylül 1980 (Yıldırım Baskı); Cumhuriyet Gazetesi, 12 Eylül 1980; Ayr. Bkz: AKŞİN, a.g.e., s. 275; TOPUZ, a.g.e., s. 139; Bülent TANÖR, “Siyasi Tarih (1980-1995)”, **Türkiye Tarihi**, C. V (Bugünkü Türkiye 1980-2003), Ed. Sina AKŞİN, Cem Yayınevi, İstanbul, Kasım 2008, s. 30.

başlayarak 1983 yılında Demokratik Seçimlerin (?) gerçekleştirilmesine kadar sürecek olan bir durağanlaşma dönemini de beraberinde getirdi.

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri darbe ile ülkenin fiili idaresi Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan EVREN'in başkanlığında kurulan ve üyelerini Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin ERSİN, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin ŞAHİNKAYA, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat TÜMER, Jandarma Genel Komutanı Sedat CELASUN ve Orgeneral Haydar SALTİK'ın oluşturduğu "Milli Güvenlik Konseyi" üstlendi.¹³ Hükümet ve TBMM'nin aynı gün dağıtılmasından sonra Milli Güvenlik Konseyi'nin başkanı olarak Gen. Kur. Baş. Org. Kenan EVREN, Cumhurbaşkanlığı yetkilerini üzerine aldı. Bir süre sonra da bir emekli Amiral olan dönemin Roma büyükelçisi Bülend ULUSU'nun başbakanlığında dış dünyaya demokratik bir görüntü vermek amacıyla MGK'nın denetimine tabi yeni bir hükümet kuruldu.¹⁴

Yazımızın esas gereği, 12 Eylül 1980 darbesinin Türk Basını'na etkileri üzerinde duracağımızdan dolayı yazımızda dönemin siyasi olaylarından fazla bahsetmemenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Her darbe gibi, 12 Eylül 1980 darbesinde de ilk olarak basın-yayın araç ve organları üzerinde sıkı bir denetim kurmak amacıyla 19 Eylül 1980 tarihinde mevcut "Sıkıyönetim Kanunu"nun üçüncü maddesinde değişikliğe gidilerek; "...TRT Kurumunun yayınları dahil olmak üzere telefon, telsiz, radyo ve TV gibi her çeşit araçlarla yapılan yayım ve haberleşmeye sansür koymak..."¹⁵ şeklinde yeni bir tanımlamada bulunuldu. Böylece, Sıkıyönetim Komutanlığı'na her türlü basın-yayın araç ve organları üzerinde "sansür koyma" yaptırım hakkı tanınmış oldu. Daha sonraki süreçte, yani 28 Aralık 1982 tarihinde söz konusu kanunda; "Söz, yazı, resim, film ve sesle yapılan her türlü yayım, haberleşme, mektup, telgraf vb. mesajları kontrol etmek; gazete, dergi, kitap ve diğer yayınların basımını, yayımını, dağıtımını, birden fazla bulundurulmasını ve taşınmasını yasaklamak veya sansür koymak... bunları toplatmak, bunları basan matbaaları, plak ve bant basan yerleri kapatmak... yayına yeni girecek

---

¹³ Resmi Gazete, "IV. Numaralı Bildiri", 12 Eylül 1980; Resmi Gazete, 28 Ekim 1980; Resmi Gazete, 12 Aralık 1980; Milliyet Gazetesi, 13 Eylül 1980; Ayr. Bkz: TANÖR, **a.g.m.**, s. 31; AKŞİN, **a.g.e.**, s. 275.

¹⁴ 20 Eylül 1980, Resmi Gazete; Ayr. Bkz: TANÖR, **a.g.m.**, s. 31; AKŞİN, **a.g.e.**, s. 275; KARPAT, **a.g.e.**, s. 299, 300.

¹⁵ Resmi Gazete, 19 Eylül 1980.

gazete ve dergilerin çıkarılmasını izne bağlamak.”¹⁶ değişikliğe gidilerek basın-yayın araç ve organları daha da sıkı bir denetim altına alındı.

Milli Güvenlik Kurulu'nun basın-yayın araç ve organlarını baskı, sansür ve kontrol altına almasında 1980 yılı öncesinde yaşanan siyasi ve sosyo-ekonomik alandaki kaos ve anarşi ortamını daha da kışkırtıcı bir üslup sergilemiş olması gibi görülmektedir.¹⁷ Gerçektende 1980 öncesi dönemde yaşanan kaos ve anarşi durumu Türk Basını tarafından iki çerçevede işleniyordu. Söz konusu bu çerçeveler;

- Anarşi ve terörizm olaylarının halka eleştirel bir mizah -ki bunda siyasi eğilimlerin etkisi göz ardı edilmemelidir- ile anlatılması,
- Anarşi ve terörizm konularının işlenmesi yerine; halkın ilgisinin, politikacıların seks skandalları, iki ünlü homoseksüel şarkıcının kıskançlık çekişmeleri ve televizyonun ünlü Amerikan dizisi Dallas'da J. R.'ı kimin öldürmek istediği gibi magazin konulara çekilmesi

oluşturuyordu. Nitekim Türk basın hayatının magazinleşmesi süreci 1970'lerin ortalarında başlamakla birlikte, özellikle 1980 sonrası dönemde yukarıda da belirttiğimiz kısıtlama ve baskılardan dolayı hızlı bir gelişim gösterdi.¹⁸

12 Eylül 1980 darbesinden sonra Türk basın hayatında faaliyet gösteren birçok dergi ve gazete ülkenin birlik ve beraberliğine, demokratik düzene zarar verme amacı ile yayın yapmak suçlamasıyla “Sıkıyönetim Kanunu”nun ilgili maddeleri uyarınca kapatıldı. Bu kapatılan gazetelere; Demokrat, Hergün ve Aydınlık gazeteleri örnek olarak verilebilir.¹⁹ Söz konusu bu gazetelerin yanı sıra Türk Basın hayatında, 12 Eylül 1980 darbesinin gerçekleşmesinden, sıkıyönetim uygulamalarının kısmen son bulduğu 12 Mart 1984 tarihine kadar yayınları durdurulan bazı gazeteler, durdurulma sayıları ve süreleri;

➤ Milli Gazete	4 kez	72 gün
➤ Cumhuriyet Gazetesi	4 kez	41 gün

¹⁶ Resmi Gazete, 28 Aralık 1982.

¹⁷ Orhan KOLOĞLU, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul, Ağustos 2006, s. 141.

¹⁸ Bu konuyla ilgili olarak bkz: Şerife Özgün ÇITAK, “1980 Askeri Darbesinin Yazılı Magazin Basınındaki Yansıması ve Basının Magazinleşmesi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ağustos 2007.

¹⁹ TOPUZ, **a.g.e.**, s. 139.

➤ Tercüman Gazetesi	2 kez	29 gün
➤ Günaydın Gazetesi	2 kez	17 gün
➤ Güneş Gazetesi	1 kez	10 gün
➤ Milliyet Gazetesi	1 kez	10 gün
➤ Tan Gazetesi	1 kez	9 gün
➤ Hürriyet Gazetesi	2 kez	7 gün

şeklinde kısaca sıralanabilir. Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere 1980 darbesi sonrası Türk basın-yayın hayatı üzerinde önemli derecede baskı bulunmaktaydı.²⁰

1980 darbesi sonrasında ülke genelinde geniş çaplı tutuklama ve yargılamaların yapıldığı ve hatta bu amaç doğrultusunda Milli Güvenlik Mahkemeleri'nin oluşturulduğu görülmektedir. Söz konusu bu gelişmelerden birçok gazeteci, yazar ve sanatçı da etkiledi ve bu insanlar ya tutuklandılar, ya soruşturmaya tabi tutuldular ya da kamu adına kendilerine dava açılan davalarla boğuşmak zorunda kaldılar. Oktay AKBAL, Nazlı ILICAK, Adalet AĞAOĞLU, Hikmet ÇETİNKAYA, Yalçın KÜÇÜK, Metin TOKER, Müjdat GEZEN ve İlhan SELÇUK bu isimler arasından örnek olarak verilebilecek birkaç kişidir²¹.

12 Eylül 1980 darbesi sonucu siyasal yaşamda da birçok değişim yaşandı. Daha darbenin yapıldığı ilk saatlerde önde gelen siyasi liderler olan; Süleyman DEMİREL, Bülent ECEVİT, Necmettin ERBAKAN ve Alparslan TÜRKEŞ'in geçici süreliğine Milli Güvenlik Konseyi tarafından belirlenen yerlerde zorunlu ikametlerine karar verilmişti. Bu karara uygun olarak 12 Eylül 1980 tarihinde saat 05:30'da Süleyman DEMİREL, Bülent ECEVİT ve Necmettin ERBAKAN evlerinden alınarak kendileri için belirlenen zorunlu ikamet adreslerine gönderildiler. Fakat, Miliyetçi Hareket Partisi lideri Alparslan TÜRKEŞ, evinde bulunamadı. 14 Eylül 1980 tarihinde Ankara'da askere teslim olan Alparslan TÜRKEŞ'te daha sonra zorunlu ikamet adresine gönderildi. Bu liderlerden Süleyman DEMİREL ve Bülent ECEVİT, Gelibolu Yarımadası'ndaki Hamzaköy'de, Necmettin ERBAKAN ve Alparslan TÜRKEŞ'te²² İzmir açıklarındaki Uzun Ada'da 11 Ekim 1980 tarihine kadar zorunlu ikamete tabi

²⁰ TOPUZ, a.g.e., s. 141

²¹ TOPUZ, a.g.e., s. 140

²² MHP Lideri Alparslan Türkeş'in zorunlu ikamet süresi hakkındaki ceza davası sonucunda 4,5 yıl sürdü. Bkz: TANÖR, a.g.m., s. 32

tutuldu. Milli Güvenlik Konseyi, söz konusu zorunlu ikametlerin siyasilerin hayatlarının korunması için gerçekleştirildiğini bildırıyordu.²³

Milli Güvenlik Konseyi, darbe sonrasında mevcut hükümet ve parlamentoyu dağıtmış olmakla birlikte, siyasi partilerin varlığını devam ettirmesine izin verdi. Fakat ülke genelinde her türlü siyasi-sivil yapıların bütün siyasi faaliyetleri yayınlanan 1 numaralı bildiri ile daha 12 Eylül 1980 tarihinde durdurulmuştu.²⁴

Fiili olarak siyasi alanda faaliyette bulunmasalar da mevcudiyetlerini devam ettiren siyasi partiler; Milli Güvenlik Konseyi'nin 2 Haziran 1981 tarihinde aldığı 52 numaralı kararla kapattı. Bunda, dönemin siyasetçilerinin olağanüstü hal durumuna rağmen 12 Eylül 1980 tarihi öncesindeki tutumlarını büyük oranda devam ettirmeleri ve Milli Güvenlik Konseyi'nin uygulamaları ile ilgili beyanlarda bulunmaları etkili oldu.²⁵

Milli Güvenlik Konseyi, ülkeyi her alanda yeniden yapılandırma amacıyla yeni bir "Anayasa" hazırlanmasını ve bu amaç doğrultusunda da bir "Kurucu Meclis" in toplanmasını kararlaştırdı.²⁶ Kurucu Meclis, Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi olmak üzere iki alt bölümden oluşuyordu. Yüksek öğrenim görmüş 160 üyeli Danışma Meclisi; 15 üyeli Anayasa Komisyonu'nun başkanlığına, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Prof. Dr. Orhan ALDIKAÇTI getirildi.²⁷

Prof. Dr. Orhan ALDIKAÇTI başkanlığındaki Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı taslak, Türk kamuoyuna açıklandı ve 7 Ekim 1982 tarihinde gerçekleştirilen halkoylaması sonucunda, Türk milleti tarafından % 91.37 oyla kabul edildi.²⁸ Söz konusu Anayasa'ya göre 1983 yılı sonbaharında genel seçimlerin yapılması bekleniyordu.

12 Eylül 1982 tarihinde gerçekleşen askeri darbe sonucu ülke genelinde başlayan Milli Güvenlik Konseyi öncülüğündeki askeri idare ya da cunta rejimi; 7

---

²³ 12 Eylül 1980, Resmi Gazete; 13 Eylül 1980, Milliyet Gazetesi; Ayr. Bkz: TANÖR, **a.g.m.**, s. 32; AKŞİN, **a.g.e.**, s. 275; ÇAVDAR, **a.g.e.**, s. 264.

²⁴ 12 Eylül 1980, Resmi Gazete.

²⁵ 5 Haziran 1981, Resmi Gazete; Ayr. Bkz: TANÖR, **a.g.m.**, s. 39; AKŞİN, **a.g.e.**, s. 276. Ayrıca, bütün siyasi partilerin feshini öngören kanun 16 Ekim 1981 tarihinde resmi gazetede yayınlandı ve bütün siyasi partiler kapatıldı.

²⁶ 30 Haziran 1981, Resmi Gazete; Ayr. Bkz: TANÖR, **a.g.m.**, s. 41; AKŞİN, **a.g.e.**, s. 276.

²⁷ TANÖR, **a.g.m.**, s. 43; Ayr. Bkz: AKŞİN, **a.g.e.**, s. 276; ÇAVDAR, **a.g.e.**, s. 265.

²⁸ Söz konusu Anayasa ile MGK ve Genel Kurmay Başkanı Org. Kenan EVREN, Türkiye Cumhuriyeti'nin yedinci Cumhurbaşkanı olarak kabul edildi. Bu konuda bkz: 9 Kasım 1982, Resmi Gazete; Ayr. Bkz: TANÖR, **a.g.m.**, s. 46; AKŞİN, **a.g.e.**, s. 278; Çavdar, **a.g.e.**, s. 269. Halk Oylaması'nın kesin sonuçları için; 20 Kasım 1982, Resmi Gazete.

Kasım 1982 tarihinde halk oylaması ile kabul edilen yeni anayasa gereğince 6 Kasım 1983 tarihinde yine Milli Güvenlik Konseyi'nin denetimi altında gerçekleştirilen genel seçimlerle sona erdi. Söz konusu seçimleri oyların %45.15'ini alarak TBMM'nde 211 koltuğa sahip olan; genel başkanlığını Turgut ÖZAL'ın yaptığı, sivil karakterli ve liberalizm taraftarı Anavatan Partisi kazandı. 7 Kasım 1983 tarihli gazetelere bakıldığında, Anavatan Partisi'nin seçimden birinci parti olarak çıkmasının bir sürpriz olarak algılandığı ve halkın asker destekli emekli Org. Turgat SUNALP'in Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni beklide askeri vesayetten kurtulmak amacıyla seçmeyerek, demokratik-özgürlükçü bir tavır sergilediği söylenebilir.²⁹

6 Kasım 1983 tarihinden sonra yeniden canlanmaya başlayab Türk Demokrasisi, 23 Nisan 1983 tarihinde, eski parti lider ve milletvekillerine getirilen siyasi yasaklamanın TBMM'nce kaldırılması sonrasında daha etkin bir halde gelişmeye başladı.

6 Kasım 1983 tarihinden sonra, Türk basını için söylenebilecek şey; 1980 sonrası Türk basınının büyük sermayeli şirket ve holdinglerin eline geçtiğini; yeni bir yapılanma ve basın-yayın anlayışını sergilediğini ifade edebiliriz. Özellikle, 1980 sonrası Türk basınında, daha önceki döneme oranla daha fazla magazinleşmenin olduğunu söylememiz gerekmektedir.

12 Eylül 1980 askeri darbesi, Türkiye'ye siyasi ve sosyo-ekonomik yaşam bakımından büyük acılar getirmiş olmakla birlikte, bir önceki dönemin olumsuz koşullarını ortadan kaldırması bakımından kötünün iyisi olarak nitelendirilebilir. Eğer, darbe öncesi askerin uyarıları, sivil siyaset kanadının önderleri arasında ciddiye alınsa ve demokrasi için gereken adımlar karşılıklı olarak atılsaydı belki de, bu gün daha ileri bir demokrasiye sahip olabilirdik.

7 Nisan 2011 tarihinde Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından 12 Eylül Askeri Darbesi'ne yönelik olarak açılan soruşturma kapsamında, 12 Eylül 1980 askeri darbesini gerçekleştiren ve hayatta olan eski Cumhurbaşkanı ve Genel Kurmay Başkanı

---

²⁹ 6 Kasım 1983 tarihinde ülke genelinde gerçekleştirilen seçimlere; genel başkanlıklarını Turgut ÖZAL, Necdet Calp ve Turgut SUNALP'in Anavatan, Halkçı ve Milliyetçi Demokrasi partileriydi. 14 Kasım 1983 tarihinde yayınlanan Resmi Gazete'de ilan edilen kesin sonuçlar aşağıda belirtilmiştir:

➤ Anavatan Partisi	% 45.15 oy oranıyla	211 Milletvekilliği
➤ Halkçı Parti	% 30.46 oy oranıyla	117 Milletvekilliği
➤ Milliyetçi Demokrasi Partisi	% 23.27 oy oranıyla	71 Milletvekilliği
➤ Bağımsızlar	% 01.12 oy oranıyla	0 Milletvekilliği

Org. Kenan EVREN ve dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin ŞAHİNKAYA; 4 Nisan 2012 tarihinden itibaren Türkiye Cumhuriyeti halkı adına ve kamuoyu vicdanı adına yargılanmaktadırlar.³⁰ Fakat burada unutulmaması gereken ve kamu vicdanı için önemli olan bir diğer nokta; 12 Eylül 1980 askeri darbesi öncesinde ülkenin siyasi idaresini elinde bulunduran ve demokrasi esaslı siyasi mekanizmayı işlevsiz hale getiren dönemin sivil siyasetçilerinin uzlaşmaz tutumlarının da yargılanıp yargılanmaması gerekliliği sorunudur. Çünkü, demokrasi açısından suç işlevi gören hiçbir hak tecavüzü tek taraflı olarak gerçekleşmez. Söz konusu durumun ortaya çıkabilmesi için gerekli ortamın hazırlanması gerekir ki, tam da bu nokta da şu soru akla gelmektedir: “Sivil ve askeri iradeler, 12 Eylül 1980 darbesi öncesinde ve sonrasında ülkede yaşanan trajedik olaylarda ne kadar paya sahiptirler?”

---

³⁰ 4 Nisan 2012, Milliyet Gazetesi.

KAYNAKÇA

GAZETELER:

- Milliyet Gazetesi
- Resmi Gazete

SÖZLÜKLER:

- Kurul: PARLATIR, İsmail – GÖZAYDIN, Nevzat – ZÜLFİKAR, Hamza – AKSU, Tezcan – TÜRKMEN, Seyfullah – YILMAZ, Yaşar, **Türkçe Sözlük**, C. I (A-J), Türk Dil Kurumu, Ankara, 1988.

TEZLER:

- ÇITAK, Şerife Özgün; “1980 Askeri Darbesinin Yazılı Magazin Basınındaki Yansıması ve Basının Magazinleşmesi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ağustos 2007.

BÖLÜM ya da MAKALELER:

- KOÇAK, Cemil, “*Siyasi Tarih (1923-1950)*”, **Türkiye Tarihi**, C. IV (Çağdaş Türkiye 1908-1980), Ed. Sina AKŞİN, Cem Yayınevi, İstanbul, Ekim 2008, ss. 127-215.
- ÖZDEMİR, Hikmet, “*Siyasi Tarih (1960-1980)*”, **Türkiye Tarihi**, C. IV (Çağdaş Türkiye 1908-1980), Ed. Sina AKŞİN, Cem Yayınevi, İstanbul, Ekim 2008, ss. 227-297.
- TANÖR, Bülent, “*Siyasi Tarih (1980-1995)*”, **Türkiye Tarihi**, C. V (Bugünkü Türkiye 1980-2003), Ed. Sina AKŞİN, Cem Yayınevi, İstanbul, Kasım 2008, ss. 27-163.

KİTAPLAR:

- AHMAD, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayınları, İstanbul, Nisan 2010.
- AKIN, F. İlhan, **Siyasi Tarih 1870-1914**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1983.

- AKŞİN, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Şubat 2010.
- ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, (Basım Tarihi Yok).
- ÇAVDAR, Tefik, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, Eylül 2008.
- KARPAT, Kemal H., **Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset**, Timaş Yayınları, İstanbul, Şubat 2010.
- KOLOĞLU, Orhan, **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul, Ağustos 2006.
- SEZAL, İhsan, **Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar**, Birlik Yayınları, Ankara, Şubat 1981.
- TANİLLİ, Server, **Devlet ve Demokrasi - Anayasa Hukukuna Giriş**, Adam Yayınları, İstanbul, Kasım 2002.
- TOPUZ, Hıfzı, **100 Soruda Başlangıçtan Bugüne – Türk Basın Tarihi – Davalar, Hapisler, Saldırıları, Faili Meçhul Cinayetler, Holdingler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996.